

Szerkesztő: Szilády Áron, 1912

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTY

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZONKETTEDIK ÉVFOLYAM

HARMADIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIADÁSA

1912

TARTALOM.

	Lap
Katona József Bánk Bánja. (Második tanulmány.) <i>Dr. Harmos Sándor.</i>	257
Széchenyi-irodalmunk kérdésehez. <i>Dr. Dékány István</i>	285

Adattár :

Kazinczy Ferencz ismeretlen levelei és szerződései. <i>Dr. Badics Ferencz</i>	320
Horváth Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. e-zt. (Harmadik közlemény.) Néh. <i>Széchy Károly</i> másolatából.	328
Bajza József akadémiai munkássága. (Második közlemény.) <i>Viszota Gyula.</i>	340
Ráskay Gáspárról. <i>Kemény Lajos</i>	373
Kálmáncsai Sánta Mártonról. <i>Kemény Lajos</i>	376
Kassai András életéhez <i>Kemény Lajos</i>	376
Melius Juhász Péter családjáról. <i>Dr. Lukinich Imre</i>	379

Könyvismertetés :

<i>Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban.</i> Írta — — rendes tag, Székfoglalóul felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia 1911. évi május 22-iki ülésében. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1912. 8 ^o 112 1. Ára 2 koro. a.	380
---	-----

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád.</i>	382
--	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

ÁLL. POLGÁRI ISK. TANÍTÓKÉPZŐ INT. KÖNYVTÁRA		
Érkezett: 19	12 év	okt. hó 11. n.
Leltári szám:	12337	Csoportszám: _____

KATONA JÓZSEF BÁNK BÁNJA.

Második tanulmány.¹

Előző tanulmányomban Bánk Bán történelmi alapjáról, irodalmi forrásairól és szorosabban megjelölt műfaji jellegéről írtam. Most a kidolgozás sok homályosnak tetsző, részint vitás, részint hibásan értelmezett helyét kísérlem magyarázni. Katona hallgató volt a magánéletben is és ha szólott, mint Csányi állítja, csaknem a különbségig laconicus és szenvedélyes. Toldy Ferencz Irodalomtörténete drámáját is ilyennek találja: »Valódi, nálunk páratlanul drámai dictio, bár ez a dictio gyakran az érthetlenségig szaggatott és homályos«. Gyulai Pál is hasonlóan ítélt: »Katona erőre, rövidségre s az egyéni legfinomabb árnyalatokat is kifejező jellemzetesre törekedett, inversió, szaggatott s ép azért olykor homályos«.

Bánk Bán szövegmagyarázatait Arany János, Gyulai Pál, Péterfy Jenő és Hevesi Sándor szolgáltatták. Mély megfigyeléseik, a szellemes értelmezések a Bánk Bán-ismerőnek is elmemozdító olvasmányok. A darab színszerűségét is elősegítik a színművészeknek nyújtott okulásal és így közvetve és közvetlenül elősegítik a dráma intensív sikerét.

E szövegmagyarázatok azonban nem vették kellőképp figyelembe Katona drámáiról tehetségének azt a sajátosságát, hogy művében nemcsak a cselekvény egyes mozzanatainak vannak oksági kapcsolatban, hanem az egyes mondások, sőt mondatok is, nem vették figyelembe azt a tényt, hogy e dráma stílusa is a képzelhető legorganikusabb alkotás.

A költő maga legjobb interpretátora művének.

Sorra veszem és megjelölöm a vitás és a hibás magyarázatok kíséretében szereplő helyeket és a dráma formájának most említettem, Katona Józseftől kibővített alaptörvényével igyekszem helyes magyarázatokat adni.

* * *

Prologus. Ottó: Akkor Melindáról lemondok és
Színlett feláldozásom annyival
Jobban kötöz szívéhez.

Biberach: De Bánk — az áldozat — kipótoló?

¹ Az első l. XX. évf. 257. lapján.

Arany János szerint így értendő: Bánk azzal fogja kipótolni Ottó áldozatát, a színlett lemondást, hogy agyonüti a herceget. Péterfy szerint a kipótolás annyit jelent, mint kárpótlás; vagyis Biberach azt mondja, hogy Bánk kárpótolja Melindát Ottó lemondásáért. Melyik magyarázat a helyes? Hogy ezt eldönthessük, tovább kell figyelemmel kísérnünk a párbeszédet.

Ottó: Ej, ötlet a nagyúri hivatal —
Biberach: El fogja, úgy-e, majd vakítani? —

Eddig még mindig megáll mindkét magyarázat. A nagyúri hivatal elvakíthatja a férjet, a ki el is hanyagolhatja ennél fogva nejét, tehát nem fogja kárpótolni Ottónak cselből félbenmaradt udvarlásáért, elvakíthatja oly irányban, hogy mint a királyi ház magasállású híve nem fog gyanakodni a király hercegi rokonára, tehát nem fog bosszút állni.

De csak még két sort kell olvasnunk a párbeszédből s a kétértelmű homály eloszlik.

Biberach így folytatja:

Óh jó uram, csalatkozol, szerelmes
Bánk bán szemének ily titok nehéz.

Biberach éles szeme észrevette, hogy Bánk szerelmes Melindába, tehát féltékeny is, a titkot, Ottó csalfa lemondását észrevenné és bosszút állna. Péterfy magyarázata tehát teljesen elesik.

Ottó így válaszol Biberachnak:

»És még ma kell, hogy ő enyém legyen.«

Hevesi magyarázata szerint ez anticipatio. »Ottó még nem tudja, hogy holnap utazik, s így e mondásának nincs értelme, annyival is kevésbé, mert hiszen még az imént azt beszélt Biberachnak, hogy kitartóan fogja ostromolni Melindát.«

De ép azért van e mondásának értelme.

Biberach, az ő tanácsadója, felvilágosította, hogy a színlett lemondás esetén tarthat Bánk bosszújától s ép ezért még az este akarja bírni és teljesen megnyerni magának Melindát, hogy a nádor, ha majd, mint nemsokára várható, országvizsgáló útjáról az udvarba érkezik, az ő és Melinda közös játékán át ne láthasson.

Annál könnyebben tér el Ottó eredeti haditervétől, melyet Melinda erénye ellen tervez, mert érzéki szerelme is inkább gyors megoldásra készíti.

* * *

I. 2. Petur. A békés egy bolond s az is bolond, ki
Békételen: de én békételen
Még sem leszek, míg nem bolondulok meg.
Oh czélra! czélra!

E shakespeare-i szójátékot Péterfy, Hevesi helyesen fejtegetik, mert ez egy alkalommal tekintetbe veszik Katona öninterpretálását: a rá következő felkiáltást: »óh czélra, czélra!«

A szójáték értelme: Egyszerint bolond a tűrő békés és a tűrő békétlen; cselekedni kell, ha sorsunkkal nem vagyunk megelégedve, czélt kell érnünk.

I. 4. Bánk: Bán! bán! hamar beszélj!

Petur: Nem, óh, nagyúr;
Mert azt kívánni, hogy megsúgjanak
Mindent az emberek, csak annyi, mint
Abban találni kedvét, hogy ha sok
Irigye — ellensége van: pedig
Mindenkor a legördögobb nádály
A súgdosó maga — én az nem vagyok; de
Jöjj még az éjjel — itt ha eloszlanak —
Házamhoz. A jelszónk léssen Melinda! (El.)

Hevesi Sándor¹ e helyet így magyarázza: Petur csak azért nem szól Bánknak, mert be akarja őt vonni a pártütésbe; azt akarja, hogy Bánk közéjük jöjjön. Ez nem egészen szabatos magyarázat. — Petur a királyi palotában csak súghatna, besúgókhöz hasonlóan, mert különben kileshetnék, hisz maga mondja feljebb a nádornak:

Petur (körültekint): Azonban szólni
Itt nem lehet — hiszen magad tudod, sőt
Látod,
(csúfosan kimutat)
Hogy egy jól megterítettett
Asztal legyekben nem szűkölködik.
Ezek donognak, és lehet talán, hogy
A titkom is kidonganák.

Ha meg suttogna, a kelleténél kevesebbet, vagy többet mondana s így nádályként sebezne Bánk lelkét. Nem is akarja besúgni Ottó udvarlását. »Jöjj, itt ha eloszlanak, házamhoz!« Petur ellenben rögtön távozik. Értelme ennek a felszólításnak ez: nem tudják ittlétedet, visszatéred; figyelj meg magad mindent, aztán jöjj házamba, hiszen magad ép eleget fogsz látni és közénk állsz, vezérünk leszel. Sem módja, sem szándéka nincs Bánkot szóval felvilágosítani s így joggal hártja el magáról a besúgó nevet. A II. felvonásban sem szól Petur Melindáról és mégis csodálkozik, hogy Bánk, kinek meg kellett figyelnie a csábítási kísérleteket, vagy legalább a pletykákat, azt kérdi a pártosoktól, miért zúgnak Gertrud ellen.

Petur: Miért? miért? te kérded
Azt bán? szegény lélek.

¹ Ha csak egy véleményt idézek, több nem is forog fenn; teljességre törekszem.

Petur látja, hogy Bánk csak hajnaltájban érkezik hozzájuk, tehát végig ott volt és figyelmeztet a mulatságon és így eleget hallhatott, esetleg látott is. Bánk a Melinda-jelszóra eleinte Petur után akart rohanni, de aztán csakugyan ott maradt a mulatságon s nem annyira leselkedésből, hanem rejtekhelyről, mert titkolnia kellett megjelenését, fültanuja volt Melinda és Ottó párbeszédének és a királyné bűnös uszításának. Művészi, drámai szempontból is helyesebb, hogy Peturt nem beszélgeti a költő Ottó udvarlásáról, hanem cselekvények során győződik meg Bánk az ármányról. Bánk is elítéli a suttogókat, de tudnia kell, hogy mit beszélnek, hátha igazat!

I. 6. Bánk: Melinda! . . . úgy elomla törhetetlen éted,
Hogy abból a gazoknak is jutott?

Arany János téved, mikor azt írja, hogy e címmel Peturt és társait tiszteli meg. A suttogóknak szól e cím.

(Bánk: »S most már ezen sötétben bujdosók volnának, a kik engem bolond álmomban szánva, háborítani igyekeznek s a végveszélyben forgó becsületed felett rikoltanak: »Bán, ébredsz, mert meglóptattak Bánk!« Itt Peturékát érti. De így folytatja:

Azonban — ezek talán csak úgy fogadt
Szolgái voltak egy veszett, irigy
Embernek.

Ezek a sorok a suttogókra vonatkoznak, nem az összekülvőkre. Hiszen Petur mondta, hogy a suttogóktól azt tudja meg az ember, hogy »irigyei« vannak. Bánk most ugyanezt gondolja. Az »azonban« szó után gondolatjel van.

Peturék jóhiszeműek, de ezek — a gazok — a suttogók, a kik Peturnak, »kedves bátyjának« suttogtak, bérenczei lehetnek egy irigyének. Peturt se gaznak, se irigyének nem mondhatta Bánk, hisz különben az egész II. felvonásnak nincs értelme.

Bánk, bármennyire szeretné kitudni Peturtól a csábító nevét, félúton visszatér a királyi palotába és a suttogókat akarja megfigyelni. Nekik szól e fohásza, hiszen a »gazoknak is jutott« szavak után eseng így:

»Mennyben lakó szentséges atyám! ide
Mindentudásod égi cseppeit!
Nekem — nekem, hogy e nagy fátyolon
Átlássak és eszemmel a halandók
Szívébe nézhessek, mint a tükörbe.

A legtévesebb szövegmagyarázatok az I. 13. jelenetéhez fűződnek.

Az I. 12. jelenet végén Gertrud dühösen otthagya Ottót, a ki erre Biberachért kiált ki. A XIII. jelenetre a következő színpadi utasítást adja a szerző:

»Biberach belép és parancsolatot vár. Ottó valamit akar mondani, de ismét abban hagyja, ki is akar menni, de nem bír magával és végre az elmosolyodó Biberachon akad meg kérdő szeme.«

»Biberach vállat vonít, Ottóhoz akar menni, de a kis ajtó figyelmessé teszi. Végre megfogja Ottó kezét és az ellenkező oldalnak elejére kivezetvén, ezt súgja :

Eredj utána — mutass előtte ki-
Derült tekintetet — kérj engedelmet —
Mondd, hogy sokat hallottál a magyar
Feleségek állhatatosságáról — ez
Csak próba volt. Örömében még maga
Fog a királyné elvezetni hozzá,
S a *részlvevésig* úgy is megpuhult
Melinda tán öleléssel is köszön
El nem rabolt bizodalmaért.

Arany János e helyet így magyarázza: »Gertrud öccsét megvetve távozik el. Ottó Biberachot szólítja, tanácsát kérni. Ez azt javasolja, *menjen nénye után*, kérje meg, mondja, csak próba volt az egész. Gertrud e kérésnek szívesen enged, mert vagy sikerül a kopasz mentséggel Melindát elaltatni s kiengesztelve hallgatásra bírni, vagy ha, mint Gertrud is hiszi, Melinda Ottónak nem czélja, csak modora ellen lázadt fel, a hódítást megint foganatba tenni.«

Gyulai Pál is azt írja műve II. kiadásában 277. l.: »Ottó Biberach tanácsát követte, a ki azt ajánlotta neki, hogy *menjen bosszús nénye után*, kérjen tőle bocsánatot« stb.

Péterfynek sincs más véleménye.

Hevesi Sándor is hasonlóan magyarázza Biberach tanácsát: »Eredj *Gertrudis után*, add elő neki, micsoda jó kibúvót találtál. A királynénak tetszeni fog a terv — erre vonatkozik a drámában az »örömében« szó, mert érdekében áll a botrány elsimítása.«

Hevesi azt is hozzáteszi: »Biberach mindig a közelben volt s minden jelenetet kihallgatott.«

Ha e magyarázatok megállnak, igaza van Scherer Vilmosnak, a német irodalomtörténésznek, a ki »Vorträge und Aufsätze zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland und Oesterreich« Berlin, 1874. 247. l. mint Gyulai Pál véli, magyarlenézésből a következőket írja:

»Katona Bánk Bánjának technikája különösen ügyetlen, minden sejtelve nélkül a jelenetezésnek és következetesen szőtt cselekvénynek. A személyek benne örökösön jönnek-mennek, a hogy épen a költőnek tetszik és szigorú indokolásnak semmi nyoma.« De Scherer is téved, akárcsak a magyar interpretátorok. Katona nem folyamodott primitív színpadi eszközökhöz. Bánk leleskedik, mert leleskednie kell, hisz Petur titokban hívta haza. Biberach leleskedését is mindig kellőképp motiválja az író. Az V. jelenet azért lesheti ki, mert mint valakit (Melindát) kereső belépett s a

mint Bánkot megpillantja, megijedve vonja egy szegletbe magát és alig hogy Petur elvégzé beszédét, kisuhan. A VII. jelenetben »Biberach és Ottó jönnek« tehát már a VI. jelenetet Biberach nem leste ki. A VIII. jelenetben Izidóra ugyanott találja Biberachot, ahol ez imént Ottóval beszélgetett. Ebben sincs semmi kivetni való. Aztán »elkullog« Biberach, tehát ki akarja lesni Melindát és Ottót. Az csak természetes, hogy kilesi a IX, sőt tán még a X. jelenetet is, Melinda és Ottó párbeszédét, hiszen hasznot akar húzni e szerelmi játékból. Már az a színpadi utasítás, hogy a VIII. jelenet után elkullog, mutatja, hogy leseledni akar. A többi személy és Biberach távozását is más alkalomkor a költő »El« szóval jelzi.

A XI. és XII. jelenet alatt Biberach nem leseledik. Ottó és Gertrud jelenetét nem hallja s így nem mondhatja a XIII. jelenet elején Ottónak, hogy menjen nénye után s kövesse meg. Gertrud udvari asszonyokkal jelent meg és így az eszélyes Biberach nem gondolhatta, hogy érdekes lesz hallgatódznia. Azt meg nem sejtette, hogy Gertrudis ki fogja küldeni kíséretét és Melindát s egyedül fog maradni Ottóval. Ezt a kiküldést Melinda provocálta, de ezt Biberach nem sejtette, hiszen benyomása a IX. jelenet után az volt, hogy Melinda a résztvevőig megpuhult. Biberach nem leseledik a XI. és XII. jelenet alatt, mert Gertrudist asszonyokkal látja jönni s így azt kell hinnie, hogy közönyös dolgokról fog beszélgetni a királyné.)

Arany szerint a költő színpadi utasítása Gertrudis dühös távozásával kapcsolatban: »Az asszonyok követik Gertrudot« — tollhiba, mert az asszonyait már előbb elküldte, hogy ne legyenek tanui a családi jelenetnek. Igen, kiküldte, de mikor távozni akar, kikiált: »Asszonyok! — — Megyek«. Azaz, királynéhez illőn, kísérettel akar távozni.

De ha a künn csakugyan várakozó asszonyok nem leseledhettek Gertrudis hangos kifakadásaira, Biberach még kevésbé tehetette volna ezt — észrevétlenül.

Ottó is kikiált Biberach után a XIII. jelenet elején, ha közel volna, nem adná utasításul a költő, hogy kiáltson. Biberach belép és elmosolyodik. Hevesi szerint azért mosolyog, mert Ottó előtte azzal kérkedett az Előversengésben, hogy bizonynyal meghódítja Melindát s most kilesvén a X. jelenetet, Melinda heves visszautasítását, gúnyból mosolyog. Nemcsak gúnyból.

Mit lesett ki Biberach?

Melinda a IX. jelenet végén ezt mondja:

Sajnálak. — Óh
Herczeg! Szerelmem által egy lehet
Csak boldog és szerencsés — az pedig
Bánk.

Ottó: Óh bizonynyal az ő — egy boldog ember.

(Sóhajtván, Melinda lecsüggő keze után hajol s azt hosszasan homlokához nyomja.)

E meglátáshoz és e szavakhoz kapcsolódhatik közvetlenül Biberach tanácsa: Eredj utána, *Melinda után*, mondd, hogy sokat hallottál a magyar feleségek állhatatosságáról, ez csak próba volt. Melinda azt mondta Ottónak a IX. jelenetben, hogy csak Bánkot boldogíthatja, ezért tanácsolja Biberach a hercegnek, hogy dicsérje Melinda előtt a magyar feleségek állhatatosságát. Melinda résztvevő vonzalmát is kileste a IX. jelenetben Biberach, azért mondhatja a már megint lemondani akaró hercegnek, hogy Melinda a résztvevőségig megpuhult.

De ép így ráeszmélhet Biberach e kibúvóra a X. jelenet hatása alatt is. Sőt még inkább. Melinda szavai ebben istenítik Bánkot és megvetik a herceget. Biberach ezt is kihallgatta, azért hihető ez, mert azt is mondja Ottónak, hogy kérjen bocsánatot Melindától, a mi fölösleges lett volna, ha csak a IX. jelenetet lesi ki s nem egyúttal a X., hol Ottó érzéki vágyai megsértették Melindát. A X. jelenet elején erős muzsika a vendégek oszlását jelzi, Biberach, ha ezt még igen, a XI. és XII. jelenetet már nem leshette ki, tehát Gertrudis és Ottó családi jelenetéről nincs tudomása. Mosolyog, mert tudja, hogy a bálnak vége, az utolsó alkalom is elmúlt Melinda megszédítésére, azt sejtí, hogy innen Ottó zavara, nem sejtí, hogy Gertrud miatt van zavarban a herceg; de azért is mosolyog Biberach, mert ő mégis tud tanácsot adni, hogy szerezzen meg egy alkalmat a herceg a Melindával való együttlétre. A királyné, aki, mint Biberach az Előversengésben hallotta, jobbágyai kedvét nem áldozná fel tovább Ottó kedvéért, látva majd azt, hogy Melinda kedves Ottóhoz, tehát nem kell Melinda kedvét feláldozni, ha egy János-áldást megenged Ottónak s Melindának az ő jelenlétében üríteni, ezt örömmel meg fogja tenni. De más *belső* okok is szólnak Biberach szüntelen leselkedése és ama feltevés ellen, hogy *Gertrudis* megkövetésére utasítja Ottót. Esküdhethnék Biberach halálos ágyán Gertrudis ártatlanságára, hogy »*semmit sem is* tudott Ottónak izetlenkedésiről«, ha a királyné kerítő beszédét és bosszankodását kileste volna? »Hisz ilyenkor maga az ördög sem hazud.« El kellett bukni Bánk Bánnak a berlini színpadon, mert ilyen ördögien gonosz német rittert láttak Biberachban. A színi rendezés az oka. De a kommentárok is.

Hevesi Sándor e helyet V. 5.

Biberach . . .
Hörgése közt tévé az ujjait
Keresztre és lelkét kiadta e
Végszóval: »esküszöm, hogy a királyné
Ártatlan!«

így magyarázza: Biberach *nagyon jól tudta*, hogy Gertrudis maga készített utat, Biberach tehát *hazudott*, ha a királynét ártatlannak mondta.«

Jól van, tegyük fel, hogy a német ritter halála óráján is hazudik, de a német Izidóra csak nem megátalkodott jellem? S mit mond ez Bánknak a 3. 2. jelenetben?

Bánk: Egy szót csak, irgalmas lélek; hiszen
Az éjjel Ottóval még a multság
Után soká beszéle a királyné — ?

Izidóra: És a kegyelméből csaknem kijött:
De majd Melinda megbékélteté.

Tehát nem Gertrud békéltette meg Melindát, hanem Melinda Gertrudot. Nem Gertrud vezette Ottót Melindához, hanem a megbocsátó, a Biberach tanácsát hazudó Ottónak megbocsátó Melinda békéltette meg Ottót a királynéval. Ottó megkövette Melindát, dicsőítette a magyar hitvesek erényét, erre Melinda bizonyára megkövette Gertrudist előbbi hevességéért s ezért mondja csipősen a féltékeny Izidóra, hogy Melinda békéltette ki a királynét, mert Izidóra észrevehette, hisz nyomon követte a herczeget, hogy Ottó a királyné kegyelméből kijött volt a multság után.

Bánk persze máskép értelmezi Izidóra szavait, mert nem ismeri az előzményeket; nem ismerheti, hiszen Biberach megtudta, hogy Bánk visszaérkezett és ezért suttogva szólott Ottóhoz.

A színi előadáskor ügyesen és félre nem érthetően kellene rendezni Biberach leselkedését, nehogy akkor is azt higgye róla a közönség, hogy hallgatódzik, mikor erre sem módja, sem kedve nincs.

Az I. felvonás utolsó jelenetére, Bánk nagy monológjára vonatkozó szövegmagyarázatok sem szabatosak. Bánk a következőket mondja. Eddig rosszul ismerte Gertrudot, nem ismerte a Melindát környező veszélyt és a lappangó pártütést. Az országot bejárván, az országos nyomort és rablógazdálkodást megismervén, nem Peturék magánbosszuját sejtí meg, hanem polgárháború kitörésétől retteg. E hármias aggodalom: Gertrudis hatalma, melyet gonoszul használ, Melinda jó híre és a zendülés hányják-vetik keblét. Lelke egyensúlyát kell mindenekelőtt visszanyernie:

»Szedd rendbe lélek magadat és szakaszd
Szét mindazon tündéri lánczokat,
Melyekkel a királyi székhez és
A hitvesedhez, *gyermekid*hez oly
Igen keményen meg valál kötözve!
Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a
Midőn az alkotó szavára a
Reszketve engedő chaos magából
Kibocsájta.

Két homályos hely van eme elhatározásában. Gyermekait emlegeti és *pusztán* akar megállni.

Hevesi Sándor sajtóhibának véli a 'gyermekid' szót, mert a személyek közt s utóbb a darabban is csak egy gyermeke szere-

pel a nagyúrnak. Dehogy is sajtóhiba! Gyermekei: a jobbágyok, az alattvalók. A hármias aggodalom kínozza lelkét: a királyos Gertrud, hitvese és a szegény parasztnép. »En rám tevő le a szegény paraszt elfáradt csontjait.«

Hogy ez nem belemagyarázás, bizonyíthatom azzal, hogy a III. 3. jelenetében Tiborcz így búcsúzik:

Igen — kedves szomszédok! él
Még Bánk, atyánk — fogom kiáltani.

Bizonyíthatom, hogy az alattvalókról, a nemzetről s nem családjáról mondja Bánk: gyermekim, azzal, hogy a II. 2. jelenetében Mikhál is Gertrudisról, mint anyjukról, az alattvalókról, mint a királyné gyermekeiről beszél, Endréről mint apjukról:

A gyermekek tapossanak anyjokon,
Midőn az atyjok messze tartományban
Fárad szerencsésük miatt?

A másik, magyarázatra szoruló kitétel a: „pusztán“ szó. Arany János így magyarázza: ne feledd a királyi szék kedvéért hitvesedet és hitvesed kedvéért a királyi széket és az országot. De hiszen, hogy egyiket se feledhesse, tökéli el, hogy pusztán fog megállni! Péterfy így fogja fel: A hazafi győzedelmeskedik benne a magánemberen, úgy akar megállni, mintha a világon egyedül, érdektelenül élne. De hiszen születésünkkor — s Bánk úgy akar állni — nem állunk magunkban s inkább vagyunk magánemberek, mint hazafiak.

Bánk pusztán akar megállni, »mint akkor, a midőn az alkotó szavára a reszketve engedő chaos magából kibocsájta«. *Előítéletek* nélkül akar résztvenni a további eseményekben, pártatlanul. S valóban: pártatlan Gertruddal szemben. A II. felvonásban rablónak nevezi, de természetesen találja, hogy a németeknek, a hazájabelieknek kedvez. Pártatlan hitvese irányában. Nem szól róla Peturnak, míg a pártütést le nem fegyverezte, mert ezt sürgősebbnek tartja. Pártatlan honfitársai iránt, nem elfogult, hiszen azt tanácsolja Tiborcznak: Legyetek munkálkodók, ne panaszkodók; tűrjetek békességgel. Még ekkor is, a III. felvonás elején is *pusztán* áll. A tündéri lánczokat, melyekkel a királyi székhez, a hitveshez, a nemzethez oly igen keményen meg vala kötözve, széttépte. Erre vonatkozik az a sokat és ok nélkül kifogásolt felkiáltása a Tiborczzal való jelenetben:

Mily boldogtalan
Az, a kinek bármely bilincsei
Boldogtalan módon oldóznak el!
Mikép örültem én bilincseimnek!

Széttépte a bilincseket. Hazájáról és becsületéről így — elfogulatlanul — akarja leszakítani a fátyolt.

Ezzel tartozik jó hírének.

Gyulai Pál félreérti a drámát, mikor azt írja: »Bánknek szenvedélye lázában is folyvást multja befolyása alatt kell állni. Innen önkínzó magába mélyedése, kételkedő küzdelme még akkor is, midőn már el van határozva a tetre.«

Azért mélyed el, azért kételkedik, mert tisztán akar látni:

»Mennyben lakó szentséges atyám! ide
Minden tudásod égi cseppeit!
Nekem — nekem, hogy e nagy fátyolon
Átlássak és eszemmel a halandók
Szívébe nézhessek, mint a tükörbe.«

De hogy ezt tehesse, szakítania kell a multtal, hitvesi, aulikus bizalmával is.

Ezzel az erős fogadalommal végződik az I. felvonás.

* * *

Előbb visszakergette Bánkot a vad indulat: nem sietett a pártütökhöz. Most pusztán áll, indulatait fékezi s előbbvalónak tartja Peturék lecsendesítését.

Mielőtt belép körükbe, Petur ugyancsak tüzei az összeesküvőket.

Petur: A hajnal érkezik s még mind csak ily
Határozatlanúl? Szorongatást
Okoz talán a jó szerencse?

Péterfy szerint Petur azt mondja, hogy a király nincs Magyarországon, tehát kedvező az alkalom.

Hevesi Sándor magyarázata az elfogadható. Szerencse: a régi nyelvben sors. »Talán jó sorsotok aggaszt benneteket« — kérdi Petur maró gúnnyal. Simon ily értelemben felel is. Ő nem akarja a jelenvaló kisebb rosszat a még rosszabb jövővel váltani.

Petur a Gertrudis elleni merényt már a jövő éjjele sürgeti.

Petur: »Zárt neki, míg nekünk nem adja ő.«

Péterfy szerint Petur azt kiáltja: El kell zárni, foglyul ejteni a királynét, különben, ha neszét veszi a dolognak, ő fogja megtenni azt a békétlenekkel.

Hevesi szerint a zár két okból nem vonatkozhatik elzárásra. Maga Petur mondja utóbb, hogy meg akarja ölni a királynét s az elzárás aligha volna keresztülvihető. Mert ha Gertrudis hívei a gyilkosságot nem akadályozhatják is meg, a fogságból csakhamar kiszabadítanák úrnőjüket. »Zárt neki« tehát képletesen értendő. El kell némítani, ártalmatlanná kell tenni a királynét, mielőtt ő tenné ártalmatlanná az összeesküvőket. Gyulai Pál magyarázata talál. (Katona József és Bánk Bánja II. kiad. 267 oldal.)

Hogy ne ijedjenek vissza, csak lassan akarja a békétleneket belevinni. Előbb azt mondja nekik, hogy csak a királyné elfogatását kívánja, később már meggyilkolására izgat.

Bánk nem akar vezérük lenni.

Bánk: Nem, magyarok! soha
 Azt tenni nem fogom. Való, hogy engem
 Az emberek bolondozása meg-
 Mulattat; óh, de vérökbe és
 Az életökbe forró ösztönöm
 Markolni nem kíván, se játszani.
 Hogy Bánk leüljön a setét szövetség
 Gyász-asztalához, ahhoz nem csekélyebb
 Mint bánki sértődés kívántaik.

Arany János ezt írja e kijelentésről: »Tehát egy esetben mégis párttűt lenne. A *bánki sértődés* nem egyéb, mint ama nagy sérelem, mely e perczen csak megkisértve, de végrehajtva nincs: Melinda tényleges gyalázata. Ha így van, Bánk e szavakkal olyat *anticipál*, mi csak később fog kifejlenni... Itt nem Bánk, itt nem a szerző beszél, mint a ki tudja, mi fog következni... Hisz csak nem gondolhat ilyet Bánk: most még nem leszek lázadó, mert a sértés nem elég nagy arra; bevárom, hogy a gyalázat tetteleg elkövettség s akkor leülök a sötét szövetség gyászasztalához én is. Ezt a szerző gondolta így, Bánk nem. Eltekintve e hibától, mely három sor kihagyásával jóvá tehető, Bánk jelenete a békétlenekkel művészileg van kivive.« Gyulai Pál is erősen kifogásolja Bánk beszédében e helyet. »Ez igen öntudatos czélzás a jövő eseményekre, melyeket nem sejteth, míg másfelől ellenkezik nemcsak azon czállal, melyet a jelen perczen el akar érn, de későbbi tetteivel is, mert Bánk még akkor sem folyamodik az összeesküdtekhez, midőn a bánki sértődés csakugyan megtörtént.«

Gyulai Pál úgy melleleg még egy magyarázatot mond, mely a drámához jobban talál: Bánk csak az esetben állna közjük, a bánki sértődés az lenne, ha az ő nádori közbenjárása is hiábavalónak bizonyulna Gertrudissal szemben. De ez a magyarázat sem szabatos. A nádor szavainak értelme szerintem ez: Gertrudis rabol, mert büntetlenül teheti, pártolja a felekezetét, ezt az utóbbit ti is tennétek, ez emberi erény és gyöngeség, engem mulattat ez a — (ha szabad ezt a szót használunk) panamázás. Magasan felette állok, nem irigykedem. Bánki sértődés háboríthat fel a lázadásig. Nem becsületét érhető sérelemre gondol Bánk; pusztán, énjének sebeit betakarva áll az összeesküvők előtt. A bánki sértődés az volna, ha nádori jogában hatáskörében érné sérelem.

Ne feledjük, hogy Bánk gondolata polgárháborún jár; Peturék ellenben esetleg csak mint magánemberek akartak Gertrudison véres bosszút állni. A történettudomány is ingadozik magánbosszú és trónváltózással is kapcsolatos polgárháborúnak lappangó, de ki

nem tört veszedelme közt. Bánknak minden gondolata polgárháborútól retteg.

»Ha oly hatalmatok lehetne is,
Mint volt Leventa — vagy pedig Kupának —
De nekik is elsült-e?«

Még sok erre vonatkozó helyet idézhetnék drámánkból, de tán ez az egy idézet is a mellett bizonyít, hogy a *bánki sértődés így értelmezendő: Akkor volna ok a polgárháborúra, ha az ország alkotmánya, így a nádori méltóság volna veszélyben. Magánsérelmek miatt nem szabad fellázítani az országot.*

Jön Biberach és kimondja a fájó jelszót: Melinda.

Mikhál: Hol loptad el hűgomnak a nevét?
Biberach: A hol magát más lopta: a királyné
Dombérozó multságában.

Hevesi szerint ez a szójáték czélzás Bánkra, a ki belopta magát a palotába, titkon, álköntösben. Péterfy is így magyarázza, de megkérdőjelezi véleményét. A helyes magyarázat Aranyé: a hol Melindát magát más lopta. Itt is Katona József dönti el az interpretatio értékét. Mert ha Arany János magyarázata nem állna meg, mi értelme volna annak, hogy Biberach e szójátékára Bánk, Mikhál, Simon — Melinda családja — egyszerre nekiront Biberachnak, ki ugyancsak megszeppen.

Mikor Bánk meghallja, hogy már e hajnalon készül a merény becsülete ellen, így fakad ki:

»El, a királyhoz — a császárhoz — a
Pápához elmegyek s hogy elpiruljon,
Lerántom e parázna biborosról
A szép álorczáját kaczagtatón.«

— — — — —
Meggyilkolom ott előtte
A biboros gazembert.

Arany, Gyulai, Péterfy magyarázata szerint Bánk törvényes. elégtételről gondoskodik e szavaival. Nem hinném. Bánk itt egy hatalmasabbtól kifosztott ember. Minden ember így kiáltana fel az ő helyzetében ma is, ha igazságot nem kap, nem remél, de a történetekbe még sem tud belenyugodni. A szilajindulatú embernek felindulásakor megvan a maga rendes szavajárása. A megszokott, a hallott fordulat jön ajkára. Hiszen meg akarja gyilkolni Ottót: ez csak nem törvényes elégtétel? Biberach szerint ezt csak csellel teheti. Bánk ezt az eszközt ragadja meg. Arany és Hevesi magyarázzák e helyet. Szerintük Bánk nem tud ravaszkodni s a költő elejti e fonalat. Nem így van. Izidóra bezáratása, a neki adott feleletek, Bánk késő megjelenése a királyné előtt — a dráma sokat és ok nélkül hibáztatott helye —, Tiborcz jelenlétében színlelt

alázata a királyné előtt, hogy sötét elhatározását más ne sejtse s mások meg ne akadályozzák: ravaszkodások. Ha nem ravaszkodnék, hacsak a körülményektől mindegyre fokozott indulatai kergetnék, mint az irodalomtörténet tévesen vallja, nem várná a napestet, az udvornik távozását, ki Gertrudis történelmi olvasmánya alatt van jelen.

A II. felvonásban még csak Ottó ellen irányul bosszúja. Iránta sem feltétlenül. Más hivatása is van: a haza gondján kívül hitvesének nyugalma, boldogsága; hátha ez még megmenthető. Megint pusztán, előítélet nélkül áll. A gyáva herceget, a kerítő asszonyt, a kit kilesett, csak kaczagni fogja. A polgárháború tüzét lelohasztotta, most Melindáért siet, ha nem késő megmenteni. Ezért kéri rokonait, ha hogy talán lehetne szükség rájuk, *hogy Melindát átadhassa nekik*, maradjanak ott.

Mikhál nem remél semmi jót. Így sóhajt fel Bánk távoztával:

Bojóth! Bojóth! Kopácsolásokat
Lelkem menyasszonyi ágyának gondolá;
Pedig becsületünknek egy koporsót
Szegeztek. Oh Melinda!

Hevesi szerint Mikhál ismét hazáját emlegeti s a koporsó meg a menyasszonyi ágy ellentéte megérteti az érdekes képet, a mely különben túlmerész és tömörségében nem épen szabatos. Felvonás kezdetén az öreg Mikhál álmában hallotta a pártütők lármáját, vagy mint ő mondja, kopácsolását. Ő azt gondolta, hogy a haza új boldogsága készül a zajban s most kiderült, hogy nem a boldogság menyasszonyi ágyát kopácsolták, hanem koporsót csináltak s befektették a bojóthi család becsületét.

Péterfy szerint a kopácsolás az éjjeli gyülekezők zaja. Azt hitte Mikhál, hogy a haza boldogságát fogják tervezni s íme becsületüket temették.

Kik? kérdezhetjük. Az összeesküvők temették el Melinda becsületét? A gyönyörű, góthikai képnek sokkal természetesebb magyarázata lehetséges. Katona József tudta, hogy a spanyol bojóthi Mortundorfok Esztergom megyében telepedtek meg s legelső szállásukat Bojóthnak nevezték.

Ma Bajóth falu Esztergom megyében. Ezt az elnevezést egyik spanyolországi várak után vették. Melinda mondja I. 11. jelenetében:

Köszönöm nagyasszonyom,
Hogy oly kegyes valál s átláttad azt,
Hogy a bojóthi Melindának nem illik
Falun magányban lakni, mert nagyúrné.

Tehát Bojóth faluban, férje Bojóth nevű kastélyában élt. — Mikhál megkülönböztetésül mondja a IV. felvonásban a királyné előtt, mikor spanyolországi viszontagságait regéli: *Ős Bojóth*. Így

már megmagyarázhatjuk Mikhál szavait Biberach gyászos hírhozása után.

Bojóth, Bojóth, Melinda bojóthfalvi kastélya, mikor kopácsoltak, ezt a kopácsolást lelkem menyasszonyi ágynak gondolá, azt hívé, hogy mint magyar hitves fog Melinda élni e hazában, pedig becsületünknek szegeztek koporsót, mert mint nagyúrné került fel a bűnpalotába, az örömpalotába, a bűnös királyi udvarba.

Halottvirrasztó szomorúságra vet kísérteties fényt a támadó hajnal az összeesküvők sötét boltozatában.

* * *

A III. felvonásnak már első szava is magyarázatra szorul. Bánk hazugsággal vádolja Melindát. Péterfy e vádat Bánk felbőszült indulatával indokolja. Hevesi szerint Melinda a jelenet kezdete előtt, a maga védelmére, elbeszélte a történeteket. — Milyen történeteket? Hevesi szerint: a mit Melinda elmondhatott Bánknak, azt mi már az I. felvonásból tudjuk, a hol Biberach szemünk láttára adja át Ottónak a porokat. De hiszen a porokról Ottón és Biberachon kívül csak Izidóra tud a III. felvonás első jelenete előtt s a IV. 2. jelenetéből megtudjuk, hogy azon időpontig, a III. felvonás első jelenetéig nem is beszélhetett Melindával.

Ime, Izidóra ezt mondja Gertrudnak:

Én futottam: nem hozzád, mivel
Ez altató volt csak — futottam Ottó
Herczeghez és Melindához hamar. —
Rendetlenül láttam kifutni onnét
A herceget. Szemmel tartván, alig
Értem Melinda ajtajához, a midőn
Egy durva lábdobogás riaszta fel.
Vállamat ragadta egy erős
Kéz — belökött Melinda ajtaján,
S előttem állott Bánk bán.
Melinda felsikoltva elhanyaglott —
Én fagyva álltam, mint egy utazó
Az égnek első dördülésekor.
Mindent kivallottam: melyért bezárt egy
Oldalszobába. —

Melinda elájul s nem hallja a két por történetét. Ő azt hiszi, sejti, hogy az italtól elkábult s a királyné magára hagyta őt Ottóval, így történhetett a merénylet. Többet nem tud mentségére felhozni, csak könnyei vannak. Bánk kéri, hogy szóljon, valljon, ő, Bánk azt hiszi, hogy »Ottó és Melinda egyaránt örültek« s a hajnal azt a végső, bús, sötét reményét, hogy Melinda ártatlanul bukott el, meg fogja semmisíteni.

Most felmerül az a kérdés, miért nem hisz Bánk Melinda ártatlanságában. Hevesi így elmélkedik: »Nem egészen értjük, hogy Bánk bűnösnek hiszi Melindát, holott az I. felvonásban kihallgatta neje és Ottó párbeszédét, Melinda felháborodását Gertrudis-

sal szemben, sőt, mint Arany János írja, a pártütés dolgát azért tette előbbre, mert megbizhatott Melinda hűségében. Arany János és Hevesi Sándor magyarázata nem kielégítő. A nádor Gertrudis és Ottó jelenetét is kihallgatta, a hol a királyné felvilágosította öccsét, hogy a résztvevő Melindát könnyű volna elcsábítani:

Gertrudis. Te róla mégis le akarsz mondani?
 Nem ösmered tehát az asszonyi
 Szív gyengeségeit? sem a hanyatló
 Virtusnak e fogásait? — Hiszen
 Könnyezni kell, hogy áldozatja színlett
 Becsét nagyítsa és a könny az a
 Gyöngy, melylyel a halálos-ágyba' fekvő
 Szép virtus ékesítetik! Ki ekkor
 Is még lemond, az oktalan — bolond.

És Bánk maga is a IV. felvonás monologjában az asszonyi erényt pókhálónak mondja, erkölcsük virágát törékenynek; a hízelkedés bolygótüze képes szerinte a nőt becsalni a bűn feneketlen mocsarába.

Hogy Bánk megbizott Melinda hűségében s azért ment a pártosokhoz, az tény, mert Melinda heves visszautasítása a herczeggel szemben volt a nádor utolsó benyomása, nem a királynénak Melinda erényében kételkedő beszéde. Viszont a megtörtént gyalázat után Bánk ráeszmélhetett a nemét ismerő Gertrud hálót fonó beszédére s most ez volt az uralkodó képzet Bánk lelkében.

De hiszen neki Izidóra mindent kivallott! A két port is. Miért kételkedik hát Melindában, miért nem hódít tért lelkében Melinda esti energikus visszautasítása, hitvesi szerelme, imádata, melynek meleg érzelmétől áthatva távozott és szónokolt az összeesküvők célja ellen? Első feltevésünk e homály eloszlátására az lehet, hogy Izidóra csak a megesett gyalázatot vallja ki Bánknak, az aljas eszközöket nem. Erre van is fogantyú a drámában. Izidóra ezt mondja a királynénak.

IV. 2. Oly igen szerethetém (Ottót)
 Még akkor is, hogy megcsalt engemet:
 De már ma félénk gyilkossá leve.

Izidóra tehát Melinda meggyalázása után is szereti Ottót, nem akarhatja ennél fogva befeketíteni Bánk előtt azt, a kit szeret és csak a szeretkezést vallja ki, nem egyuttal a porokat. Egy más ok is szól e feltevés mellett. Biberach az összeesküvőktől Bánkkal a királyi palotába rohan s ekkor fut Izidórához és fedi fel neki a gazdaságot, nem pedig, mint Gyulai Pál tévesen írja, már előbb haszonlesésből (idézett műve II. kiad. 253. 1.). Hiszen Bánk alig néhány pillanattal később érkezik Melinda ajtajához, mint a Biberachtól sietett Izidóra.

Izidóra így beszéli el a történeteket :

Előmbé jött lihegve Biberach ;
 S midőn lefektetet megtudta, kért,
 Hogy menjek el Melindához, mivel
 Italt adott mindkettőtöknek Ottó.
 Én futottam — Ottó
 Herczeghez és Melindához hamar. —
 — — — — — — — — — — *alig*
Értem Melinda ajtajához, a midőn
 — — — — — *előttem állott Bánk bán.*

Ha tehát Izidóra kivall mindent, így azt is, hogy Biberach-tól ép most tudta meg a két por ármányát, Bánk ráeszmélt volna arra, hogy Biberachnak módjában lett volna már sokkal előbb meg is akadályozni a merényletet: a helyett, hogy az összeesküvőkhöz ment Biberach, Izidórához kellett volna sietnie. Miért hogy mégsem öli meg Bánk Biberachot, mikor az III. 4. jelenetében vele találkozik s miért nem vonja kérdőre legalább?

És mégsem állapodhatunk meg e feltevésünk mellett, mert ha Katona azt írja, hogy Izidóra *mindent* kivallott, akkor azt el is kell hinnünk s Bánk lelkiállapotát, hánytorgó vívódását meg kell értenünk. Meg is lehet értenünk. Bánk nem tudja, hogy Izidóra szerelme Ottóba, nem tudhatja, hiszen Gertrud sem tudta, annál-kevesbbé Bánk, kit az országvizsgálás gondoljai távol tartottak az udvartól. Az udvar nem ismerésén alapszik Biberachban való vak bizodalma is: angyalának nevezi a II. felvonásban. Nem tételezi fel róla, hogy csak *most* leplezte volna le a két por ördögi tervét; azt hiszi Bánk, mikor Izidóra Biberach közlését vele megismerteti, hogy Izidóra, a királyné barátnéja, mesét talált ki, melylyel ki-menthesse Gertrudist. Ezért mondja Bánk e szavakat: »Szépen kidolgozott csalárdkodás«.

S hozzáteszi: »megbékélt; álmos is volt!« aztán így értelmezi tünődését: A királyné aludni ment, mint Melinda kivallotta, miután kibékült Ottóval és Melindával, mely utóbbi körülményt Izidóra mond el. Ottó tehát erőszakkal ejthette el Melindát, a királyné alkalmosszerző, kerítő, bűnös a merényben. Csak a királyné lehet a bűnös, Melinda nem, különben nem örült volna meg. Melinda nem beszélne tébolyodottan, ha egyaránt örült volna Ottóval.

Bánk: Nem! nem lehet! Tanácsot álmod e
 Szív s a kimérhetetlen irgalom
 Által susogja azt a jó reménység
 Lelkembe: nem lehet.

Melinda bűnös. Hevesi téved, ha azt hiszi, hogy a királynét menti e szavakkal. Kerítő asszonynak nevezi rögtön Biberach hírhozása után a II. felvonás végén. Bánk tudja, hogy Ottó a multság után nem lehetett volna együtt bizalmasan Melindával a királyné beleegyezése nélkül. Melindát ellenben lelke mélyén szánja a nádor :

»De hát ki az oka, hogy szegény nem tudja, mit beszél?!« Melinda őrjöngő szavait rosszul értelmezik a magyarázók. Gyulai Pál szerint a hold: a végzetes éjjel, a nászág, a két nyíllövésnyi: az ő és Bánk boldogsága. Péterfy szerint: a »két nyíllövésnyire« azt teszi, hogy boldogsága oly közel van hozzá s most már mégis elérhetetlen! De mit jelent a hold *királyi lakodalma*?

Melinda zavaros szavaiban *van* értelem, akárcsak Shakespeare őrültjeinek beszédében. Melinda euphemisticusan fejezi ki magát. A lakodalom az ő nyelvén a dráma más helyén is: szeretkezés. A királynéval való jelenetében így szól:

Bánkom se jött utánam — szegény!
Azt vélte tán, hogy nála nélkül is
Elmenni tudnék lakodalomba. Oh jaj!

Szavainak a III. felvonásban:

Ha a szegény hold férjhez adja szép
Leányait, mondjátok, hogy királyi
Lakodalma van két nyíl-lövésnyire.

értelme ez: Ha a sápadt holdnál szeretkezni mennek a szép nők, mondjátok meg a holdnak, hogy a közelben, két nyíllövésnyire, a királyi palotában királyi lakodalma van: egy királyné a kerítő és egy királyi herceg a csábító.

Bánk tán nem érti meg, csak esze elhomályosodását veszi észre s azt következteti belőle, hogy nem Ottó a főbűnös, mert ez esetben Melinda is bűnös lenne s nem örült volna meg, hanem a királyné, a kinek bűnös szándéka nélkül a hercegnek nem lett volna alkalmja erőszakra s ezért elhatározza, hogy a királynén áll bosszút. Ellene kell küzdenie, rajta megtorolni elvesztett jó nevét, nem a gyáva hercegen. A dráma törvénye sem engedi, hogy két ellenfél ellen küzdjön a dráma tragikus hőse és Katona József teljes művészettel téríti el figyelmünket, érdeklődésünket Ottótól és fordítja a Bánk és a királyné közt ezentúl vivandó küzdelemre.

Tiborcz lép fel és szintén a királyné ellen tüzei a nádor buzgó vérét.

A Tiborczczal való jelenetet régebben úgy fogtam fel, hogy Bánk ebben már helyesli a pártütést. Nem így van. Mikor Tiborcz elmondja, hogy ő is középül áll az összeesküvőknek s, hogy polgárháborúra is gondolnak már, mint Bánk sejtette jó előre, a nádor felkiált:

»Ha! — ezt hogy elfelejthetem — istenem!«

Nem azt jelenti ez a felkiáltás: jó, hogy eszembe juttattad; vannak segítőim. Az az értelem: hittem volna-e, hogy nem gondolkodik többé a pártütésre s most eltiport becsületem elfeledtette.

»Magyar hazám!« sóhajt fel a nádor. Csak búsulni, sóhajtani tud a haza sorsán a nagy csapás után, mint Péterfy helyesen magyarázza. A pártütést most sem helyesli. Mondja is Tiborcz előtt:

Kirontjuk a korlátokat, — lezúzzuk
A jó barátot, ellenséget; és
Aztán ha célra értünk, sírni kell csak:
Szánom keserveitek, emberek!

Schiller Tellje hasonlóan beszél a forradalomról. Tell maga bosszút áll, de az országos zendülés élére állni nem akar. Péterfy mély meglátással értelmezi e helyet: Bánk kirontja majd a korlátokat aztán, ha célra ért, neki is sírni kell. De hozzátehetjük Péterfy magyarázatához, hogy Bánk nem akarja, hogy a hazát is ez a baj érje.

Nem áll a pártosok élére most sem, nem polgárháború árán keres megtorlást, nem bánki sértődésről van szó, nem az alkotmányról, hanem jó nevééről s ezt ő maga torolja meg. Nem is megy a pártosokhoz. Tiborczra akarja bízni Melindát, nem rokonnaira, nehogy gyanuba keverje őket s fiacskáját is, hiszen alighogy Tiborcznak meghagyja, hogy keresse fel asszonyát és ha megtalálja, várakozzék reá, alvó gyermekét kelti fel s csak mikor később Tiborcz jelenti, hogy Melinda a királynénál van és Bánk Mikhállal a királyné előszobájában találkozott, adja át fiacskáját Mikhálnak, kinek már nem árthat s ki legjobban meg fogja védelmezni. A pártütés úgyis tárgyaltalan lesz, gondolhatja magában, ő előbb végez Gertruddal.

Biberach és Ottó leszámolását is méltatnunk kell. Biberach reméli, hogy Ottó merénye nem sikerült. Tudnia kellene az ellenkezőjét, de szeretné nem hinni, mert haszonleső lelkének az lenne az érdeke, hogy a gyáva herczeg célját el nem érte volna, viszont a készülő merénnyről mégis tiszta képet nyert légyen a berohanó Bánk s egyrészt megölte volna a herczeget, a minek Biberach megörült volna, mert gyűlöli Ottót a megszegett ígéretéért, az elmaradt jutalmakért, másrészt Bánk dúsan meghálálta volna a felvilágosítást. Biberach reménykedik, mikor Ottó lihegve hozzá fut:

»Oly sárga a herczeg?«

Bizonyára Bánk elől ugrott meg, gondolja s még mindig azt hiszi, hogy a gyáva Ottó nem volt oly mohó és még idejében ért oda Bánk. Nem így történt és Biberach haszonleső, kárvallott lelke egész gyűlöletével fordul Ottó ellen s így vesztébe rohan.

A királyné keresteti Ottót. Ez rettegéssel fogadja e hírt. Gyulai Pál megint félreérti a drámát, mikor azt írja (277. oldalon): »Épen nem lett volna fölösleges, ha Ottó egy pár szóval elbeszéli Biberachnak, hogy a királynét a búcsúpohárnál rászedte.

A királynét illető részleteket magától Ottótól is hallani kellene a közönségnek, hogy legkisebb kétsége se merüljön fel, mint-hogy a mű tragikai alapjára nézve kiválóan fontos, hogy magában a merényben a királyné teljesen ártatlan.«

De hiszen Katona nem is hagy kétségben e felől. Azzal tanúsítja Ottó a királynénak a porok körül s a szeretkezésben való ártatlanságát, hogy rettegéssel fogadja a hirt, hogy a királyné keresteti.

Biberach : Te reszketsz jó uram ! mi baj ?

Ottó : Néném kerestet.

Ó kerestet ; érted ezt.

Melinda ott van. Bánk is itthon.

Melinda — reszketek.

Nem a nagyúrtól — nem az egész

Országtól ; én csak rettentő királyi

Nénémtől irtózok.

Biberach : Édes herczegem, de hát

Mért félsz ? talán vétetted ellene ?

Ottó : Te kérded azt, tanácsadó ? te ?

Nem tanuságtétele ez Ottónak, hogy a királyné a merényben ártatlan? Gyulai Pál kifogása tehát teljesen elesik.

Ép oly fontos drámai szempontból, mint Ottó rettegése a hirtől, maga a tény, hogy a királyné keresteti. Sem e tény fontosságát, sem okát a magyarázók nem figyelték meg. Péterfy szerint Gertrud azért keresteti öcscsét Myskával, a királyi ház hú emberével, hogy ne is gyanítsa, miért keresteti. De hiszen Myska találkozik Ottóval s megmondja a herczegnek küldetése okát : III. 6.

»Rejtsd el magad, herczeg, — kér a királyné.«

Miért üzeni ezt Gertrud? Melindát nem bocsáttatta maga elé, bár még reggel hozzárohant Melinda és tévesen hiszi Arany János és Gyulai Pál, hogy Melinda kétszer volt a királynénál s így a királyné tudott a merényről, mielőtt Izidóra ezt neki felfedte. Izidórától tudjuk meg, hogy Melindát Gertrud nem fogadta napestig. IV. 2.

Izidóra : »Igaz, hogy rendelésedet

Tudtam, mivel bé nem bocsájtatik

Még maga Melinda is.«

Gertrud tehát még nem tudhatta Ottó merényét, mikor Myska útján figyelmeztetést küldött neki. A királyné figyelmeztetése a Melinda irányában nem egészen tiszta lelkiismeret elősejtelve. *Aggódása Ottóért szükséges és remek motívuma Gertrudis bűnöségének.*

Csak abban ártatlan, hogy nem készakarva, Ottó gazságát nem tudva, tért a multság után nyugovóra.

* * *

A IV. felvonás napestkor játszik. Érthető. A királyné kábult volt az álomportól, aztán olvasni akart, hivatalos ügyeket intézni, ezért csak délután kerül Izidóra a szín elé. Bánk késő megjelenését már fentebb megokoltam. Péterfy úgy tartja, hogy a királyné felkiáltása nélkül (»Napest!«) a cselekvényt folytonosnak lehetne tekintenünk s Katona József a királyné idézett szavaival ellentétben így is gondolta. Hogy Péterfy téved s nem Katona József, bizonyítja Gertrudis második felkiáltása:

Vitézi módra méssz
 Le szép nap! Ah, — hol ily halál? Eredj.
 Eredj; utól nem érlek — én csak asszony
 Vagyok.

Bánkon erőt vesz az *est* hangulata. IV. 6.

A nap elnyugtával az
 Örvendezők is elnyúgnak.

Hevesi Sándor szerint a pártütés az ok, a miért napestkor játszik a IV. felvonás. Peturék úgy határoztak, hogy éjjel támadják meg a királyi palotát s Katona József össze akarta kapcsolni a két cselekvényt. Hevesi gondolata találó, de tovább kell fűznünk. Bánk nem csatlakozik az összeesküvőkhöz s így nem ez okból van hézag a III. és IV. felvonás időpontja közt. Az író a drámai érdek kényszerítette, hogy az összeesküvőket is felléptesse a II. felvonás után is, ezt meg nem tehette volna, ha Bánk napest előtt öli meg a királynét. De motiválta Bánk késlekedését: a külső körülményekkel és Bánk benső küzdelmével, hamleti töprengésével. Tovább viszont nem halogathatta volna bosszuját, mert különben Peturék megelőzték volna és ő az ő indokaikat nem helyeselve, nem akarhatta, hogy az őt érendő megtorlásban ők osztozzanak vagy csak ők lakoljanak. Mikor a IV. 6. jelenetében morogva belép a királyné termébe: »Helyesen. Istenemre, az!« nem az összeesküvésnek szól helyeslése, mint előző Bánk bán-tanulmányomban írtam, hanem a királyné szavainak: »Én csak asszony vagyok«, hisz e szavakat Gertrudis Bánk beléptekor mondja.

Mikhálynak, a kinek erőszakos rimánkodása előzi meg a gőgös, visszautasító, ingadozhatatlan királyné halálát, csak most, a királyné előszobájában adja át a nádor fiacskáját, tehát az összeesküvőkkel előbb nem találkozott.

Bánk felsorolja a királynénak a nemzet ellen elkövetett bűneit. Gertrudis nem érzi magát hibásnak:

Oh hazug! miért nem úgy szól
 A hír tehát?

De Bánk is kijelenti, hogy *ez a* bűne jóvátehető:

Neked

Csak egy szavadba kerülne, mégis a hit-
Szegést előbbvalónak gondolád,
Neked csak egy kicsi reményt vala
Szükség hazudnod — egy csekély ígéret
A zendülést elnyomhatná.

Bánk nem is az országos elégtelenség okából öli meg a királynét.

»Melinda helyett köszönni kell!« Nem mint jobbágy áll a királynéval szemben.

Gertrudis felháborodva utasítja vissza a kerítés vádját. Bánk habozásának ez az oka.

Gertrudis: Gonosz hazug! ki tette azt?

De Bánk tudja, hogy ha Gertrudis tiltakozása őszinte is, az utat jó ideje egyengette öcsce számára:

Melinda jó nevét te hagytad az
Udvarnak a nyelvére tenni.

Gertrudis ekkor mondja híres paraboláját:

Csak hadd nevensenek, hisz a hasonló
Történet életünknek azon szokott,
És kedves ízetlenkedéséhez
Tartozhat, a mely megneveltető —
Már úgy születettünk, mint a szegény
Emberbarátink kárán tapsolók;
Hiszen ha hét az utcán hétszer el-
Esett, azon szint' annyiszor kaczagjuk
Magunkat el. A szánás akkoron
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike
Többé felállni nem tud.

Arany és Péterfy szerint Gertrudis e szavaival Melinda esetét udvari nevetséges cronique scandaleuse színében emlegeti. Hevesi szerint Gertrudis úgy emlegeti Bánk családi szerencsétlenségét, mintha Melinda elbukott volna s nem pokoli cselnek esett volna áldozatul. Nem jó egyik magyarázat sem.

A parabola értelme ez: Ha valaki az utcán hibáján kívül kívül esik és Melinda bukása is csak ilyen, ezt az emberi gyarlóságunk nevetetőnek találja. Csak ha ez az utcai elesés halálos, ha Melinda halálát okozta volna elesése, akkor volna ok szálamra.

Bánk nem érti meg a királynét.

»Szörnyeteg! kész
Lennél te is kacagni?«

Gertrudis csak felkorbácsolja a megbántott férj véréét s ettől a percztől a királyné számára nincs menekvés. Mikor ledöfte, Bánk így kiált fel:

»Ne tapsolj hazám?
Örvendj becsületem, lemosta mocskod
A vérkeresztség — oh Melinda!

Nem a haza nevében ölte meg a királynét, hanem Melindáért.

Azok, a kik a hon nevében akarták megölni, későn érnek oda. Petur IV. 9.

Itt hever már; s a dühös
Tenger magát örömmel engedi
Egy kis gödörbe elszorítani,
Csak ottan is zúzhassa a hajókat.

A nehéz alkonyban, a mélyen gondolkodó és beszédében is fenséges királyné varázsló közelében, még ki nem hült holttesténél a nyers Petur is allegorikusan; parabolában fejezi ki gondolatait. Mit jelentenek Petur szavai?

Szinte kétértelműen is beszél most, mint a királyné szokott. Azt akarja-e mondani Simonnak: nem kell tovább menned a zendülésben, elég, itt hever Gertrud és mi pártosok, mi a dühös tenger beérjük, hogy e kis körben zúzhattuk a hajókat, nem kell országos zendülést okoznunk? Aligha. Hiszen előzőleg azt kiáltotta előbb: »Az egész nemzet kiirtsátok« s hogy Gertrudis véres tetemének látására nem csillapult bosszúszomja, igazolja későbbi parancsa, hogy Ottó kínokra hurczoltassék.

Szavai ezt jelentik: Elég is Simon, neked nem kell többet tenned a zendülésben, a nehezén túl vagyunk, a tengerbecsvágyú Gertrud itt hever holtan és gonosz indulatában még haldokolva is örült, hogy az országot nem kinezhatja többé, legalább minket pusztít el, zendülőket, a miért a kis gödörbe elszorítottuk. Elég Simon, nem kell tovább menned, de nem is lehet, meg fogunk lakolni. Halálsejtelelem szól Petur szavaiban. A Bánk Bánban, a IV. felvonásban valamennyi szereplő, a ki halált szenved, ilyen tragikus sejtelemmel lép le a színpadról.

Gertrud a véresen, de fenségesen letűnő napot szólítja meg, Melinda így búcsúzik:

Óh Bánk, látlak-e megint,
Bánk (szorulva) Megint.
Melinda: Igen — megint! mély siromon
Túl a halál szép halvány anygala
Meg fog mutatni megint.

Tragikai sejtelemmek kell felfognunk Petur szavait is.

* * *

A dráma első, 1821-iki kiadásában Solom mester, ki hideg gyanuból, hogy Petur a királyné gyilkosa, Peturt halálra sebezte, a következőket mondja az V. 2. jelenetében.

Az istenemre, klt imádok; ősz
Atyám fejére esküszöm — magyarról
El nem hiszem, mert az előbb a világ
Láttára tenné, mint alattomosan.

Péterfy is Solom szájába adja e szókat az ő Bánk Bán-kiadásában, tehát nem vette észre az ellenmondást, melyre Gyulai Pál figyelmeztet, hogy az a Solom, a ki Peturt, mint a királyné gyilkosát megrohanta, most megesküszik, hogy nem magyar volt a tettes, holott ugyanebben a jelenetben is Peturt mondotta Gertrudis gyilkosának. Eme szavaknak Solom ajkán nincs értelmük. Katona József tollhibát követett el, zászlós urat kellett volna írnia Solom helyett. Eddig szól Gyulai magyarázata. Ezt még nagyon ki kell egészítenünk. Katona József fáradtan másolhatta az utolsó felvonást és így e kis elvétel kikerülte a figyelmét. Hogy csak-ugyan tollhiba, az is bizonyítja, hogy első és második zászlós úr szerepel e jelenetekben, kik közül a II. zászlós erősen királynépárti; az I-nek, ha a tollhibát meghagyjuk, semmi szerepe nem volna, pedig ha nem szánt volna neki szerepet az író, nem különböztette volna meg tőle a II. zászlós urat. Egyszerűen zászlós urat szerepeltetne s nem *első* és *második* zászlós urat. A kettő közt contrast van, minthogy tehát a II. zászlós királynépárti, pártosoknak nevezi a magyarokat; a Solomnak hibásan tulajdonított szavakat, melyek tagadják, hogy magyar ölte meg a királynét, csak az *első* zászlós mondhatja.

Mire alapítja az első zászlós a véleményét? A dráma mindent kell, hogy motiváljon és Katona drámája e tekintetben is remekmű. Motiválja az első zászlós véleményét is, noha a magyarázók nem vették észre.

Solom: Királynénk asztalán ezen
Levelet találtam, hogy jövék.

Király mohón elkapja a levelet, de halkkal adja azt egyik zászlós úrnak.
1-ső zászlós úr (olvassa): »Glogoncza; 1213. Kilenczedik hava 20-án, mint Sz. Lestár napján.

Áldás, szerencse néked nagy királyné!
Országod alsó részei nem sokára
Inkább mutatnak egy kovácműhelyt,
Hol vízre lesz csak szükség a tüzet
Öntözni, melyben most a kardokat
Edzik. Nagyasszonyom! vegyen Kegyelmed
Kormányozásban más szabásokat —
Itt pártütéstől félhetünk. — Igaz
Ember tanácsol.

Pontio di Cruce

Templomvitézitek nagymestere
s jóvoltotokból itt az illyrek kö-
zött királyi helytartótok.◀

Király: Úgy van.
 I. zászlós ur: Mi van úgy, királyom?
 Király: Ő hibás; hiszen
 Másképp nem ölte volna meg magyar.

A zászlós úr más következtetést várt a királytól e levél elolvasása után. Azt, hogy íme az illyrek közt zendülés volt keletkezöben, tehát horvát vagy dalmát ölte meg alattomosan, a tett után szökve, a királynét, nem magyar, nem Petur.

A zászlósnek ez a véleménye, fentebb idézett szavainak ez az értelme és jelentősége. Csak ily értelemben mondhatta:

»Magyarról el nem hiszem.«

Solom megérte, mire czéloz az első zászlós, azt feleli neki: »Engedj!« elsiet, majd bevezeti Simon bánt, egyet az összeesküdtek közül, annak bizonyosságául, hogy magyarok voltak a zendülök s közülük került ki a gyilkos. De felsül, a becsületes Simon vallo-másából kitünik, hogy Petur ártatlanul lakolt.

E határozatlanság közepette egyszerre Bánk ott terem és feladja magát. De vádlóként lép fel:

Szükségtelen beszélni tetteit:
 Felért az égre a sanyargatott
 Nép jajgatása s el kellett neki
 Akármiképp is esni, hogy hazánk
 Ne essen el polgári háborúban.
 Zendülés.

Lappanga mindenütt, s csak ő vala
 A gyűlöletnek tárgya; a legelső
 Magyar, ki a hazáját kedveli,
 Megtette volna rajta áldozatját.

Ezek Petur vádjai és bosszütörekvései, nem Bánké. A nádor mintegy beszámol ezekről is, Gertrud jellemrajzának, gyűlölt voltának feltárása ez a messze országból érkezett király előtt. Bánk nem azért gyilkolt, Gertrud nem politikai okokból vérzett el. E pontnál dől el, hogy politikai, történelmi drámával van-e dolgunk vagy sem. A kérdés fontossága miatt kissé szélesebb alapon kell tárgyalnom e helyet. Hallgassuk meg mindenekelőtt magát a szerzőt. Katona József a magyar drámáról írt értekezésében három ízben nyilatkozik Bánk bosszújának indokáról. 1. »Egy Bánk bánt megölt becsületének omladékin felállítok.« Itt nem szól arról, hogy Bánk a haza nevében ölt. 2. »Bánk és Feliczián nem bosszúlhatják az asszonyi becsületet és megtiportatott jussát az emberiségnek?« Itt is magán- és emberi sérelemről szól csupán és a kettő egy. 3. Jegyzetben azonban ezt írja: »egy hatalmas, egy királyi Bánk nem mint jobbágy öl, hanem mint élet-halál ura hazájának és

becsületének teszi meg mint vetéledő vetéledőjén a maga erőszakos áldozatját.« A drámában is írja: »a legelső magyar megtette volna rajta áldozatját.« Bánk a hazájáért is ölt, de csak oly értelemben, hogy mások politikai, hazafias bosszúját nem tartóztathatta volna fel, ha ő megölt becsületéért nem is állja meg véres bosszúját. Mert »zendülés lappanga mindenütt«. Azzal, hogy Gertrudist jó nevének elvesztéséért megölte, a zendülők célját is végrehajtotta: a királyné pusztulását. De nagy különbség, hogy a pártosok megölték volna a Melinda elleni merénylet megtörténte, sőt tervezése nélkül is, Bánk csupán az ő céljukért sosem ontott volna vért. Bárány Boldizsár, kinek megjegyzéseit Katona magára mérvadóknak vallotta, a következőket mondja: »Ha Bánk Tiborcztól egy esztendővel ezelőtt ugyanezeket hallotta volna mondatni, hallotta volna neje mellén bizonyos tele érzésében boldogságának: óh mennyi erőt és sikert veszített volna ez el! A játék címe nem Magyarország, hanem Bánk Bán, és ennek mostoha sorsát akarjuk tudni, nem Magyarország sanyargattatását.«

Gyurmán Adolf is az Életképek 1845. évf. II. félév 20. sz. azt írja: »Katona II. Endre korának politikai nagyfontosságú tényeit csak háttérül használja s nem abból szövi ki cselekvényeit.«

Greguss Ágost a Pesti Napló 1854. évf. 174. sz. kikel azok ellen, kik Bánk Bánt politikai szempontból méltányolják, mint forradalmár darabot, pedig a politikai szellem, mely Bánk Bánt átlengi, tökéletesen monarcho-arisztokratikus, a fölléptetett főbb személyeknek uralkodó irányelve törhetetlen hűség a fejedelem iránt. Gyulai Pál ellenkező véleményében az elavult tragikus bűnkeresésnek róható fel az a tévedés, hogy Bánk Bán »többé királyát sem tiszteli, mi önként foly monarchiai érzülete megromlásából.« (234. old.)

De a dráma törvénye sem engedi, hogy szétforgácsolódjék a hős küzdelmének célja. Katona művésziiesen koncentrálja a cselekvényt. Ha Bánk a haza ügyében nem menne az összeesküdtek házába, bajosan sikerült volna Ottó merénye. Az érdeklődésünk az ő hitvesi szerelmének tragédiájára összpontosul. Hogy Bánk Bán valóban a legnemzetibb irányú és szellemű drámánk: azt lehetetlen czáfólni és Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes szép méltatásai után fölösleges bizonyítani. De műfajilag nemzeti, történeti, politikai drámának *nem* mondható. Toldi szerelme is lovag-epos, egyúttal nemzeti szellemű alkotás. Azzá tesznek egy művet, akár epost, akár drámát: alakjai, beszédeik, a nemzeti gyászos vagy boldog milieu, de a dráma műfaját a fő hős küzdelmének célja határozza meg. S e felől Bánk Bán nem hagy kétségben. Ha nemzetét bosszulandó ölte volna meg a királynét, nem meredne szoborként, mikor Myska bán Biberachtól, kiben Bánk bízik, a király elé sietve, a királyné ártatlanságát hírül hozza. Hiszen ha hazájának oltalmában ölte meg Gertrudist, nem rendülne meg Myska szavaira. Bánk közvetlenül is értésünkre adja, hogy Melindát bosszúilta meg a királynén:

Ha tizszer, harminczszor megölt,
 Ha kincsemet rabolta el, ha széjjel-
 Szakgatta gyermekimet, feleségemet —
 Még tán megengedhettem volna; de
 Ő jó nevét ölé meg nemzetemnek
 Rút öcsce által s a feláldozott
 Becsületet kiúzta udvarából.

Két homályos hely van e kifakadásban. Gyermekeiről beszél s itt már nem értheti a jobbágyokat, mert feleségét is említi nyomban, tehát saját családjára gondol; már pedig tudjuk, hogy csak egy gyermeke szerepel a drámában. Félreértésekre adott alkalmat az is, hogy a feláldozott becsület kiűzését panaszolja.

Az első nehézség magyarázatára emlékeztetek az »elmegek a pápához, császárhoz, királyhoz« kezdetű szenvedélyes kitörésére vonatkozó magyarázatomra. A jelen esetben is ilyen — banális — erős indulattól sugallt kifejezésmódot használ. Így panaszkodnék minden ember az ő helyén, még olyan is, kinek egy gyermeke sincs.

A másik homályosságot Hevesi magyarázni igyekszik. Szerinte e sor tévedésből maradt meg az átdolgozott drámában. A Bánk Bán első formájában ugyanis Melinda nem űrül meg s mikor panaszra jó Gertrudishoz, ez hidegen utasítja el; kiűzi az udvarból. »Katona az átdolgozásban elfeledte törölni e sort, mely itt nincs helyén.«

Dehogy is nincs! Hiszen a IV. felv. 4. jelenetében ezt parancsolja a királyné Melindának:

El kell az udvarunk hagynod, Melinda.

Melinda: El, el? helyes!

Gertrudis: De minden lárma nélkül.

Melinda: Semmit se félj, hogy pompásan hagyom

El! — Gazdagon jövök abba; és

Koldúsi módra költözök ki abból.

Tehát kiúzta a feláldozott becsületet udvarából.

Nem csodálhatjuk tehát, hogy Bánk kérkedik tetteivel a király előtt.

A sorsfordulat a magyarázók szerint Solom e szavaira következik be:

(Petur) egy átkot nyögött ki még
 Nagyasszonyunkra és az alattomos
 Gyilkosra.

Így tartják Arany János és Gyulai Pál. Péterfy szerint is az első csapás ez Bánkra, midőn ép legbüszkébben emelte fel fejét. De Bánk nem titkolta tettét, tehát mint Hevesi Sándor nagyon helyesen megjegyzi, az alattomos gyilkosság vádja visszahull a gyorskezü királyi alattvalókra, a kik ítélnék kihallgatás nélkül. Mindamellet

Hevesi úgy véli, hogy Petur Bánkot átkozta. Ez ki van zárva. Még megnevezetlenül sem átkozta »a királyné alattomos gyilkosát« s ép oly kevéssé magát Bánkot. Csodálatosképen a magyarázók nem vetettek ügyet néhány igen fontos, szembeszökő körülményre.

A IV. felvonás 9. jelenetében Solom beront e szavakkal:
»Alattomos királyi gyilkosok!«

Petur megfelel neki: Hazudsz, hazudsz, istentelen gyerek!
Sohasem alattomos a magyar.

Nem azt mondja ezzel Petur, hogy nem magyar gyilkolta meg a királynét, hiszen e szavakban: »Itt hever már« a magukénak vallja a véres tettet.

Az alattomosság vádja ellen tiltakozik Petur, nem a gyilkosság vádja ellen.

Miért átkozná röviddel rá az *alattomos* gyilkost? Tudnia kell, hogy Solom kihallgatás nélkül, ítélet nélkül áll véres bosszút. Tudja, hogy mialatt őt és háza népét kiirtják, a gyilkos jelentkezhetik, a nélkül, hogy ő és Solom erről tudomást szerezhetne. Aztán meg tudjuk, hogy megsejtette szörnyű végét; ő mondta, hogy Gertrud a sírból is halálos bosszút fog állni a pártütőkön. Inkább hiheti, hogy vele egyidőben, csak más helyen a királyné gyilkosa is bűnhődik, mintsem azt, hogy az illető alattomosan bujkál. Ne téveszszük szem elől, hogy Petur nyögve, haldokolva átkozódott. Nyögve, haldokolva nevezte meg gyilkosának Ottót a királyné. Félreértés volt; miért ne lehetne félreértés Bánk megátkozása is? Bánkot nem átkozhatja, hiszen a dráma első kidolgozásában, mint a Rostából tudjuk, maga Bánk vezette fel a megroncsolt testű, átkozódó Peturt. Tehát nem az volt a költő intenciója, hogy Bánkot átkozza, hanem az, hogy a királynét és az ő megnyomorítóit: Solmot és katonáit. A második kidolgozást is úgy kell tehát értelmeznünk, hogy a királynét és Solmot átkozza Petur. Solom persze nem magára, hanem a királyi gyilkosra vonatkoztatja a haldokló átkát, mely a kínok miatt szűkszavú. Bánk sem veszi magára Petur átkát. A hangsúlyozásban, a színész játékában és a kommentárookban van a hiba! Bánk így nyomja meg a szót: Petur *engem* átkozott alattomos gyilkosnak? ámde *őt* is átkozá, azaz lehetetlen, hogy vele, Gertruddal együtt engem is átkozott volna. Nem is rendül meg, a lovagok is tisztelettel néznek fel a nádorra, egyikük sem mer a szerintük bűnös királynéért párbajt vívni, csak Solom áll ki, de ő félreértette Peturt, így értetető kiállása. Bánk épenséggel nem mutat csüggedést:

Kedves fiú, miért
Akarod fejed bezúzni egy gonosz
Asszony miatt?

A sorsfordulat akkor következik be, mikor Biberach gyónását, a királynénak a gaszágban való ártatlanságát Myska bán hírül

hozza. Tragikuma akkor sújt le rá, mikor a halott Melindát hozzák. Bánk felzokog:

Az ég siket fájdalomaimra —
 Végsemmiség az én ítéletem —
 Az Isten engem büntetésre nem
 Tart érdemesnek; — az angyal, mely jegyezte
 Botlásaimnak számát, *ily következt*
 Húzó legelső lépésemkor el-
 Rémült dicső helyén és félrefordult
 Könnyes tekintettel törölte ki
 Nevemet az élet könyvéből.

Mi volt az első szerencsétlen lépése? Nem valami tragikus bűn. Bizonyára az, hogy Melindát a bűnös udvarba hozta. De ezt meg kellett tennie. Itt a drámai cselekvény szükségszerűsége jut kifejezésre. Az ily következtés kikerülhetetlen volt. Az *ily* következtés: Melinda halála, Bánk tragikuma.

DR. HARMOS SÁNDOR.